

TENDÈNCIES HISTORIOGRÀFIQUES DE LA MEDICINA A LES PORTES DEL SEGLE XXI

Àlvar Martínez Vidal *
Teresa Huguet Termes *

*Doing history is about taking people seriously,
and this includes fellow historians as well as historical actors.*

Frank Huisman i John Harley Warner

Dins el XIII Congrés d'Història de la Medicina Catalana, celebrat al Castell de Masricart a la Canonja (Tarragona) els dies 4, 5 i 6 de juny de 2004, es va incloure una ponència que originalment es titulava "Noves tendències historiogràfiques de la medicina a les portes del segle XXI". L'objectiu era doble: en primer lloc, reflexionar sobre els mètodes, supòsits i objectius de recerca propis de la història de la medicina amb l'esperança de capturar la seva complexitat i diversitat; i, en segon lloc, gaudir d'un espai i d'un temps on fos possible compartir una sèrie d'inquietuds sobre com les transformacions culturals del tombant del segle podien haver impregnat –o no– les percepcions dels historiadors de la medicina sobre les grans qüestions al voltant de la salut i la malaltia en el passat.

Si ens remuntem en el passat, es constata que des del segle XIX i fins mitjan segle XX, la història de la medicina es va consolidar com a disciplina acadèmica des de tradicions ben diverses; tradicions 'noves' –si la contradicció fóra admissible– i gens monolítiques. El model alemany, o centreeuropeu, n'és un òptim exemple d'una institucionalització precoç lligada al món universitari¹. Theodor Puschmann (1844-1899), professor a Viena des de 1889, i Karl Sudhoff (1853-1938), professor a Leipzig des de 1905, en serien figures paradigmàtiques d'una docència i una recerca universitàries lligades a les facultats de medicina.

Per contrast, la tradició nordamericana, malgrat les contribucions de figures tan rellevants com les de John Shaw Billings (1838-1913), William Osler (1849-1919) i Fielding H. Garrison (1870-1935), no aconseguí una plena implantació universitària fins que Henry E. Sigerist (1891-1957), deixeble de Sudhoff primer i, més tard, professor a la Universitat de Leipzig, no acceptà l'any 1932 la direcció de l'Institut Johns Hopkins d'Història de la Medicina a Baltimore. Amb ell, el *Bulletin of the History of Medicine*, òrgan oficial de la

* Centre d'Estudis d'Història de les Ciències (CEHIC), Universitat Autònoma de Barcelona.
alvar.martinez.vidal@uab.es; teresa.huguet@uab.es.

¹ LÓPEZ PIÑERO, J.M^a. Las etapas iniciales de la historiografía de la ciencia. Invitación a recuperar su internacionalidad y su integración. *Arbor*, 142, 1992, pp. 21-67. LÓPEZ PIÑERO, J.M^a. Tradición y discontinuidad en España de la Historiografía de la Ciencia. *Arbor*, 153, 1996, pp. 13-16.

American Association for the History of Medicine, esdevingué el referent mundial d'una nova manera d'entendre i de fer història de la medicina que superava la dualitat internalisme *versus* externalisme i que privilegiava el context social en l'estudi del binomi salut-malaltia i de l'exercici de la medicina. Per aquells anys, l'arribada als Estats Units d'altres figures estel·lars, com ara Ludwig Edelstein (1902-1965) i Owsei Temkin (1902-2002), que fugien de l'antisemitisme i dels totalitarismes al vell continent, va afavorir alhora la interdisciplinarietat i la consolidació acadèmica de la història de la medicina.

En plena guerra freda, Sigerist i altres autors ideològicament afins van publicar els seus llibres amb el suport editorial d'un altre nouvingut europeu, procedent de l'exili espanyol: Félix Martí Ibáñez (1911-1972), que l'any 1956 fou nomenat professor i director del Departament d'Història de la Medicina, de la Facultat de Medicina, de una càtedra d'història de la medicina a Nova York².

Abans de la Guerra Civil, a la Universidad Complutense de Madrid, hi havia la denominada "Cátedra de Historia Crítica de la Medicina", que ocupava Eduardo García del Real (1870-1947). Durant els anys 1933 a 1936, s'hi edità sota la seva direcció *Trabajos de la Cátedra de Historia Crítica de la Medicina*, molt probablement la primera revista historicomèdica espanyola. Traductor al castellà de Paul Diepgen (1878-1966) i de Fielding H. Garrison (1870-1935), García del Real va defensar en les seves pàgines l'obligatorietat de l'estudi de la història de la medicina a les universitats, tot seguint l'informe presentat per W. Szumowski, professor de la Universitat de Cracòvia, al VIIIè Congrés Internacional d'Història de la Medicina celebrat a Roma l'any 1930³. No és per casualitat que l'any 1935 s'hi organitzés, a Madrid, el Xè Congrés, on Martí Ibáñez va conèixer Sigerist personalment; ni tampoc que des de Barcelona l'Associació General de Metges i Biòlegs de Llengua Catalana es plantejés enviar-hi un representant. Un any abans, s'havia constituït, dins d'aquesta entitat catalanista, un Comitè d'Investigacions i Recerques Històriques per tal d'aprofundir en el passat de la medicina dins un programa de construcció de la identitat nacional catalana⁴.

Durant el Franquisme, la figura i el magisteri de Pedro Laín Entralgo (1908-2001) des de la Universidad Complutense van ser decisius per a la paulatina institucionalització i professionalització de la disciplina en l'àmbit universitari espanyol. Laín representà l'adaptació del model alemany d'història intel·lectual i cultural vigent en aquell moment amalgamat amb el model de recerca social proposada per Sigerist, tot i que el seu

² MARTÍ BOSCA, J.V.; REY, A. Breve biografía del doctor Félix Martí Ibáñez. A: MARTÍ BOSCA, J.V.; REY, A. (eds.), *Antología de textos de Félix Martí Ibáñez*, València, Generalitat Valenciana, pp. 21-41.

³ GARCÍA DEL REAL, E. Necesidad de hacer obligatorio en las Universidades el estudio de la Historia de la Medicina. *Trabajos de la Cátedra de Historia de la Medicina*, 4, 1934-1935, pp. 495-511. Volem agrair a Jorge Molero la notícia d'aquesta contribució tan interessant com poc coneguda de García del Real.

⁴ Actes de les sessions celebrades el dies 30 de juny de 1934, l'1 i el 29 d'abril i el 27 de maig de 1935. MARTÍNEZ VIDAL, À.; PARDO TOMÁS, J. (coords.), *El Llibre d'Actes de l'Associació de Metges i Biòlegs de Llengua Catalana (1915-1937)*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans (edició digital), 2004. PARDO TOMÁS, J.; MARTÍNEZ VIDAL, À. Conservació i difusió del patrimoni documental del catalanisme mèdic: el *Llibre d'Actes* de l'Associació General de Metges i Biòlegs de Llengua Catalana (1915-1937). A: *Llibre d'Actes de la VIII Trobada de la Societat Catalana d'Història de la Ciència i de la Tècnica*, Barcelona, Societat Catalana d'Història de la Ciència i de la Tècnica [en premsa].

compromís intel·lectual semblava més lligat a la filosofia que a la història pròpiament dita⁵. La dotació de la càtedra de Salamanca, que ocuparia Luis S. Granjel l'any 1953, iniciaria el camí per a la consolidació fora de Madrid en el marc de les facultats de medicina espanyoles, tot estenent un model docent i investigador elaborat per professionals de la història de la medicina i adreçat primordialment a metges i estudiants de medicina⁶. Es pot afirmar que en el darrer terç del segle XX totes les tendències historiogràfiques, inclosa la història social de la medicina, estaven presents entre els cultivadors de la història de la medicina a Espanya⁷.

De fet, des de la dècada dels anys setanta i especialment en el context anglosaxó de renovació historiogràfica, es van denunciar, en contraposició a la història social de la medicina, les mancances i limitacions de la història de la medicina 'tradicional', suposadament homogènia i uniforme⁸. Consagrada a la celebració heroica de les grans figures mèdiques del passat i de les seves grans contribucions, la *medical history*, deien els seus detractors, era una història lineal, presentista i, al capdavant, legitimadora d'identitats col·lectives al servei dels professionals de la medicina i els seus interessos⁹. L'adjectiu *Whiggish* era utilitzat despectivament per a designar una manera obsoleta de fer història. A partir d'abril de 1988, la revista *Social History of Medicine*, òrgan de la societat britànica homònima, va aglutinar aquesta tendència historiogràfica front a la història de la medicina 'tradicional', percebuda com a una rèmorra del passat que calia combatre¹⁰.

També des dels anys setanta, a Espanya, els grups liderats des de la Universitat de València per José María López Piñero i des de la Universidad de Granada per Luis García Ballester (1936-2000) apostaren decididament per una història social activa, dins d'un programa intel·lectual vertebrat en la línia de l'escola francesa dels *Annales* i dels programes d'Erwin Ackernecht (1906-1988) i Georges Rosen, seguidors de Sigerist¹¹. A partir de la dècada dels vuitanta, la Ley de Reforma Universitaria (LRU), amb la creació dels departaments com a entitat bàsica de l'estructura acadèmica i la constitució de l'àrea de coneixement d'història de la ciència, va desdibuixar els límits marcats per les antigues càtedres que identificaven assignatures amb disciplines científiques, i alhora va afavorir, no sense tensions, l'aparició de departaments interfacultatius i, en alguns casos, la independència de la història de la medicina respecte a les facultats de medicina. Aquest fenomen d'hibridació fou més accelerat en els centres d'humanitats del Consell Superior d'Investigacions Científiques, on durant les darreres dècades s'han consolidat departaments o instituts d'història de la ciència, com ara a Madrid, València i Barcelona.

⁵ RODRÍGUEZ OCAÑA, E. Social History of Medicine in Spain. Points of Departure and Directions for Research. *Social History of Medicine*, 2000, 13, pp. 495-513, p. 497.

⁶ GRANJEL, L. S. Cincuenta años de historiografía médica en España (1939-1989). *Hispania*, 1990, 50, pp. 499-529.

⁷ RODRÍGUEZ OCAÑA, nota 5, p. 512-513.

⁸ HUISMAN, F.; WARNER, J. H. Medical histories. A: HUISMAN, F.; WARNER, J. H. (eds.), *Locating Medical History. The Stories and Their Meanings*. Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press, 2004, p. 4.

⁹ PORTER, R.; WEAR, A. Introduction. A: PORTER, R.; WEAR, A. (eds.), *Problems and Methods in the History of Medicine*, Londres, Croom Helm, 1987, pp. 1-11, p. 1.

¹⁰ *Social History of Medicine, The Journal of the Society for the Social History of Medicine* (1988-).

¹¹ RODRÍGUEZ OCAÑA, nota 5, p. 498.

El viratge cap a la història de la salut, denominació proclamada per l'European Association for the History of Medicine and Health des de la seva creació l'any 1991, s'emmarca en el sorgiment d'una història de la medicina no centrada necessàriament sobre el passat de la malaltia, sinó oberta a tota la cultura, en la qual la cerca de la salut i les seves representacions defineixen un camí que cal transitar i unes fites que cal assolir¹². En el moment actual, la diversitat de formació i de trajectòria, de supòsits i de finalitats, de públics receptors i d'historiadors de la medicina amb inquietuds molt diverses, és un fet inqüestionable i summament enriquidor. D'una banda, la integració de la història de la medicina dins els grans corrents intel·lectuals i metodològics de la història ha permès la possibilitat d'abandonar un *ghetto* autoimposat durant anys, tot i que de vegades aquest fenomen hagi estat percebut com a preocupant i desestabilitzador¹³. En efecte, els reptes que això comporta no són pocs ni nimis, ja que a hores d'ara resulta més difícil definir una disciplina unificada amb un concepte, objectius, fonts i mètodes propis¹⁴. Potser, encara no s'han integrat de manera satisfactòria els desafiaments que planteja l'anomenada 'nova història cultural', tal vegada perquè no han tingut lloc els debats necessaris; si més no a l'alçada dels que transformaren la disciplina en els anys 70 i els 80 del segle passat¹⁵.

Amb aquest estimulants panorama com a rerafons, la intenció primordial de la ponència era que els participants reflexionessin sobre els corrents historiogràfics més significatius i confrontessin la validesa de les categories analítiques que marquen l'empresa historiogràfica, com ara centre i perifèria, individu i societat, nacionalisme i internacionalisme, internalisme i externalisme, constructivisme i essencialisme, etc.; és a dir, aquells elements que condicionen o determinen la perspectiva que l'historiador o la historiadora adopta a l'hora de apropar-se al binomi salut-malaltia del passat. Les estratègies que despleguen les societats per tal d'organitzar l'assistència mèdica, les formes adoptades pels individus i els diversos agents socials per fer front a la malaltia, els elements que configuren les identitats dels pacients i d'aquelles persones que els assisteixen, en tenen cura o, fins i tot, els guareixen, i moltes més qüestions són decisives per a la pràctica de la història de la medicina i mereixen sens dubte una pluralitat de reflexions i d'orientacions, la qual cosa és símptoma de vitalitat i, per què no, de vegades produeix perplexitat.

Al Congrés de la Canonja, la ponència s'hi celebrà el dissabte dia 5 de juny a primera hora del matí amb el format d'una taula rodona precedida per una breu introducció a càrrec d'Àlvar Martínez Vidal, de la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB), que apuntà algunes de les reflexions que aquí s'exposen, i establí les bases per a la reflexió i debat posteriors sobre les diverses formes de fer història. Jon Arrizabalaga, de la Institució Milà i Fontanals, del Consell Superior d'Investigacions Científiques (CSIC-IMF) a Barcelona, realitzà un recorregut per la historiografia de la malaltia fent-se ressò de les darreres

¹² HUISMAN; WARNER, nota 8, p. 17. La cerca de la salut ha estat, precisament, l'enfocament que presenta l'obra pòstuma de Luis García Ballester (1936-2000) titulada *La búsqueda de la salud. Sanadores y enfermos en la España medieval*, Barcelona, Península / HCS, 2001.

¹³ GRANJEL, nota 6, p. 527; CARRILLO, J.L. ¿Demolición controlada?: una exigencia del proceso de profesionalización de la Historia de la Medicina en España. A: MARTÍNEZ PÉREZ, J. et al. (eds.), *La medicina ante el nuevo milenio: una perspectiva histórica*. Cuenca, Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, 2004, pp. 593-626.

¹⁴ HUISMAN; WARNER, nota 8, p. 3.

¹⁵ Idem, p. 3.

aportacions dels corrents socioconstructivistes. Tot seguit, Josep Maria Comelles, de la Universitat Rovira i Virgili, dibuixà un dels camps més controvertits de la medicina i de la seva història, amerat per les seves transversalitats amb disciplines llindants com ara l'antropologia, la psicologia o la filosofia: la història de la bogeria i la de la psiquiatria, que ell va voler circumscriure a Catalunya tot mostrant-ne les mancances i les possibilitats. Teresa Huguet Termes (UAB), reflexionà sobre el concepte de medicalització aplicat a l'espai hospitalari, que des de Michel Foucault (1926-1984) o Erwin Ackernecht (1906-1988) fins a Othmar Keel, entre d'altres, ha estat ric en contribucions i aferrissat en dialèctiques. L'esmentat Àlvar Martínez Vidal i el seu col·lega Josep Pardo Tomàs (CSIC-IMF) s'ocuparen d'un dels grans debats historiogràfics dels darrers anys: la vigència, la complexitat i la necessitat de les biografies mèdiques com a gènere propi, així com la seva contribució a la historiografia de la medicina. A continuació, Enrique Perdiguero de la Universitat Miguel Hernández, presentà un altre escenari: el 'pluralisme mèdic', una de les claus interpretatives més lúcides i penetrants, si no l'única, per a una visió històrica integral de la medicina, que contempli alhora els diversos agents socials que intervenen sobre el fet constant, però divers, de la malaltia. I, finalment, Alfons Zarzoso, conservador del Museu d'Història de la Medicina de Catalunya, feu un revisió crítica sobre les grans formes d'aproximar-se a la salut pública i els seus supòsits, i en proposà una engrescadora agenda de futur.

En cap moment es plantejà una ponència de tipus programàtic. El que es pretenia era assentar unes bases i obrir un espai per a un debat oportú i necessari, obert i ric, còmplice i sincer¹⁶. Si això no va ser possible *in situ* per qüestions d'horari i d'audiència, esperem que la publicació d'aquestes contribucions serveixi a futurs lectors que desitgin participar del saludable esport mental que suposa qüestionar-se cada dia sobre les velles, noves i renovades maneres d'interrogar el passat; sobretot, com descobrir, o inventar, instruments per mitjà de totes aquestes qüestions per a 'pensar amb la història', com diria Carl Shorstein¹⁷. Què hauria de ser la història de la medicina?, què constitueix una història de la medicina significativa?, al servei de quins objectius hauria d'estar?, o quines històries mereixen ser explicades i quines no? L'única manera de mantenir viu un camp de recerca és comprometre's en una dialèctica constant sobre les respostes a aquestes preguntes; respostes basades en opcions variades i, per suposat també, en eleccions alternatives i, en definitiva, historiogràficament compromeses.

¹⁶ Els textos de les comunicacions es van publicar a principis de maig de 2004, un mes abans de la celebració del Congrés a la Canonja, al lloc web del Centre d'Estudis d'Història de les Ciències (CEHIC) de la Universitat Autònoma de Barcelona <www.uab.es/cehic/cat/news.htm>, per tal de facilitar-ne la consulta prèvia i així promoure el debat entre els assistents.

¹⁷ SHORSTEIN, C. E. *Pensar con la historia. Ensayos sobre la transición a la modernidad*, Madrid, Taurus, 2001.

TENDENCIAS HISTORIOGRÁFICAS DE LA MEDICINA A LAS PUERTAS DEL SIGLO XXI

Àlvar Martínez Vidal *
Teresa Huguet Termes *

*Doing history is about taking people seriously,
and this includes fellow historians as well as historical actors.*

Frank Huisman y John Harley Warner

En el XIII Congreso de Historia de la Medicina Catalana, celebrado en el Castell de Masricart, en La Canonja (Tarragona) los días 4, 5 y 6 de junio de 2004, se incluyó una ponencia originalmente titulada "Nuevas tendencias historiográficas de la medicina a las puertas del siglo XXI". El propósito era doble: en primer lugar, reflexionar sobre los métodos, supuestos y objetivos de investigación propios de la historia de la medicina con la esperanza de capturar su complejidad y diversidad; y, en segundo lugar, disponer de un tiempo y un espacio donde fuera posible compartir una serie de inquietudes sobre cómo las transformaciones culturales del fin de siglo podían haber impregnado –o no– las percepciones de los historiadores de la medicina sobre las grandes cuestiones acerca de la salud y la enfermedad en el pasado.

Si nos remontamos en ese pasado, se constata que desde el siglo XIX y hasta mediados del siglo XX, la historia de la medicina se consolidó como una disciplina académica desde tradiciones muy diversas; tradiciones ‘nuevas’ –si la contradicción fuera admisible– y en absoluto monolíticas. El modelo alemán, o centroeuropeo, es un óptimo ejemplo de una institucionalización precoz ligada al mundo universitario¹⁸. Theodor Puschmann (1844-1899), profesor en Viena desde 1889, y Karl Sudhoff (1853-1938), profesor en Leipzig desde 1905, serían figuras paradigmáticas de una docencia y una investigación universitarias ligadas a las facultades de medicina.

Por contra, la tradición norteamericana, a pesar de las contribuciones de figuras tan relevantes como las de John Shaw Billings (1838-1913), William Osler (1849-1919) y Fielding H. Garrison (1870-1935), no consiguió una plena implantación universitaria hasta que Henry E. Sigerist (1891-1957), discípulo de Sudhoff y, más tarde, profesor en la Universidad de Leipzig, aceptó el año 1932 la dirección del Instituto Johns Hopkins de Historia de la Medicina en Baltimore. Con él, el *Bulletin of the History of Medicine*, órgano

* Centre d'Estudis d'Història de les Ciències (CEHIC), Universitat Autònoma de Barcelona.
alvar.martinez.vidal@uab.es; teresa.huguet@uab.es.

¹⁸ LÓPEZ PIÑERO, J.M^a. Las etapas iniciales de la historiografía de la ciencia. Invitación a recuperar su internacionalidad y su integración. *Arbor*, 142, 1992, pp. 21-67. LÓPEZ PIÑERO, J.M^a. Tradición y discontinuidad en España de la Historiografía de la Ciencia. *Arbor*, 153, 1996, pp. 13-16.

oficial de la American Association for the History of Medicine, se convirtió en el referente mundial de una nueva manera de entender y de hacer historia de la medicina que superaba la dualidad internalismo *versus* externalismo, y que privilegiaba el contexto social en el estudio del binomio salud-enfermedad y del ejercicio de la medicina. Por aquellos años, la llegada a los Estados Unidos de otras figuras estelares, como Ludwig Edelstein (1902-1965) y Owsei Temkin (1902-2002), que huían del antisemitismo y de los totalitarismos del viejo continente, favoreció a un tiempo la interdisciplinariedad y la consolidación académica de la historia de la medicina.

En plena guerra fría, Sigerist y otros autores ideológicamente afines publicaron sus libros gracias al apoyo editorial de otro fugitivo europeo, procedente del exilio español consecutivo a la Guerra Civil: Félix Martí Ibáñez (1911-1972), que el año 1956 sería nombrado profesor y director del Departamento de Historia de la Medicina, de la Facultad de Medicina, en Nueva York¹⁹.

Antes de la Guerra Civil, en la Universidad Complutense de Madrid, existía la denominada "Cátedra de Historia Crítica de la Medicina", que ocupaba Eduardo García del Real (1870-1947). Durante los años 1933 al 1936, se editó bajo su dirección *Trabajos de la Cátedra de Historia Crítica de la Medicina*, muy probablemente la primera revista historicomédica española. Traductor al castellano de Paul Diepgen (1878-1966) y de Fielding H. Garrison (1870-1935), García del Real defendió en sus páginas la obligatoriedad del estudio de la historia de la medicina en las universidades, de acuerdo con el informe presentado por W. Szumowski, profesor de la Universidad de Cracovia, al VIII Congreso Internacional de Historia de la Medicina celebrado en Roma el año 1930²⁰. No es una casualidad que el año 1935 se organizara en Madrid el X Congreso Internacional, en el que Martí Ibáñez conoció a Sigerist personalmente; ni tampoco lo es que desde Barcelona la Associació General de Metges i Biòlegs de Llengua Catalana se planteara enviar un representante. Un año antes se había constituido, en el seno de esta entidad de cariz catalanista, un Comitè d'Investigacions i Recerques Històriques con el fin de profundizar en el pasado de la medicina en el marco de un programa de construcción de la identidad nacional catalana²¹.

Durante el franquismo, la figura y el magisterio de Pedro Laín Entralgo (1908-2001) desde la Universidad Complutense de Madrid fueron decisivos para la paulatina institucionalización y profesionalización de la disciplina en ámbito universitario español. Laín representó la adaptación del modelo alemán de historia intelectual y cultural vigente en aquel momento, amalgamado con el modelo de investigación social propuesta por

¹⁹ MARTÍ BOSCA, J.V.; REY, A. Breve biografía del doctor Félix Martí Ibáñez. A: MARTÍ BOSCA, J.V.; REY, A. (eds.), *Antología de textos de Félix Martí Ibáñez*, València, Generalitat Valenciana, pp. 21-41.

²⁰ GARCÍA DEL REAL, E. Necesidad de hacer obligatorio en las Universidades el estudio de la Historia de la Medicina. *Trabajos de la Cátedra de Historia de la Medicina*, 4, 1934-1935, pp. 495-511. Volem agrair a Jorge Molero la notícia d'aquesta contribució tan interessant com poc coneguda de García del Real.

²¹ Actes de les sessions celebrades el dies 30 de juny de 1934, l'1 i el 29 d'abril i el 27 de maig de 1935. MARTÍNEZ VIDAL, À.; PARDO TOMÁS, J. (coords.), *El Llibre d'Actes de l'Associació de Metges i Biòlegs de Llengua Catalana (1915-1937)*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans (edició digital), 2004. PARDO TOMÁS, J.; MARTÍNEZ VIDAL, À. Conservació i difusió del patrimoni documental del catalanisme mèdic: el *Llibre d'Actes* de l'Associació General de Metges i Biòlegs de Llengua Catalana (1915-1937). A: *Llibre d'Actes de la VIII Trobada de la Societat Catalana d'Història de la Ciència i de la Tècnica*, Barcelona, Societat Catalana d'Història de la Ciència i de la Tècnica [en premsa].

Sigerist, aunque su compromiso intelectual parecía más ligado a la filosofía que a la historia propiamente dicha²². La dotación de la cátedra de Salamanca, que ocuparía Luis S. Granjel el año 1953, iniciaría el camino para la consolidación fuera de Madrid en el marco de las facultades de medicina españolas, extendiéndose así un modelo docente e investigador elaborado por profesionales de la historia de la medicina y dirigido primordialmente a médicos y estudiantes de medicina²³. Se puede afirmar que en el último tercio del siglo XX todas las tendencias historiográficas, incluida la historia social de la medicina, estaban presentes entre los cultivadores de la historia de la medicina en España²⁴.

De hecho, desde la década de los años setenta y especialmente en el contexto anglosajón de renovación historiográfica, se denunciaron, en contraposición a la historia social de la medicina, las carencias y limitaciones de la historia de la medicina 'tradicional', supuestamente homogénea y uniforme²⁵. Consagrada a la celebración heroica de los grandes figuras médicas del pasado y de sus grandes contribuciones, la *medical history*, decían sus detractores, era una historia lineal, presentista y, al fin y al cabo, legitimadora de identidades colectivas al servicio de los profesionales de la medicina y de sus intereses²⁶. El adjetivo *Whiggish* era utilizado despectivamente para designar una manera obsoleta de hacer historia. A partir de abril de 1988, la revista *Social History of Medicine*, órgano de la sociedad británica homónima, aglutinó esta tendencia historiográfica frente a la historia de la medicina 'tradicional', percibida como una rémora del pasado que había que combatir²⁷.

También desde los años setenta, los grupos liderados desde la Universitat de València por José María López Piñero y desde la Universidad de Granada por Luis García Ballester (1936-2000) apostaron decididamente por una historia social dentro de un programa intelectual en línea con la escuela francesa de los *Annales* y con las propuestas d'Erwin Ackernecht (1906-1988) y Georges Rosen, seguidores de Sigerist²⁸. A partir de la década de los ochenta, la entrada en vigor de la Ley de Reforma Universitaria (LRU), con la creación del departamento como entidad básica de la estructura académica y la constitución del área de conocimiento de historia de la ciencia, se desdibujaron los límites marcados por las antiguas cátedras que identificaban asignaturas con disciplinas científicas, y al tiempo se favoreció, no sin tensiones, la aparición de departamentos interfacultativos y, en algunos casos, el alejamiento de la historia de la medicina respecto de las facultades de medicina. Este fenómeno de hibridación fue más acelerado en los centros de humanidades del Consejo Superior de Investigaciones Científicas, como los emplazados en Madrid, Valencia y Barcelona, donde se han consolidado a lo largo de las últimas décadas departamentos o institutos de historia de la ciencia.

²² RODRÍGUEZ OCAÑA, E. Social History of Medicine in Spain. Points of Departure and Directions for Research. *Social History of Medicine*, 2000, 13, pp. 495-513, p. 497.

²³ GRANJEL, L. S. Cincuenta años de historiografía médica en España (1939-1989). *Hispania*, 1990, 50, pp. 499-529.

²⁴ RODRÍGUEZ OCAÑA, nota 5, p. 512-513.

²⁵ HUISMAN, F.; WARNER, J. H. Medical histories. A: HUISMAN, F.; WARNER, J. H. (eds.), *Locating Medical History. The Stories and Their Meanings*. Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press, 2004, p. 4.

²⁶ PORTER, R.; WEAR, A. Introduction. A: PORTER, R.; WEAR, A. (eds.), *Problems and Methods in the History of Medicine*, Londres, Croom Helm, 1987, pp. 1-11, p. 1.

²⁷ *Social History of Medicine, The Journal of the Society for the Social History of Medicine* (1988-).

²⁸ RODRÍGUEZ OCAÑA, nota 5, p. 498.

El viraje hacia la historia de la salud, denominación proclamada por la European Association for the History of Medicine and Health desde su creación el año 1991, se enmarca en el surgimiento de una historia de la medicina no centrada necesariamente sobre el pasado de la enfermedad, sino abierta a toda la cultura, en la cual la búsqueda de la salud y sus representaciones definen un camino que hay que transitar y unas metas que hay que alcanzar²⁹. En el momento actual, la diversidad de formación y de trayectoria, de supuestos y de finalidades, de públicos y receptores y de historiadores de la medicina con inquietudes muy diversas, es un hecho incuestionable y sumamente enriquecedor. Por una parte, la integración de la historia de la medicina dentro de las grandes corrientes intelectuales y metodológicas de la historia ha permitido la posibilidad de abandonar un *ghetto* autoimpuesto durante años, aunque a veces este fenómeno haya sido percibido como preocupante y destabilizador³⁰. En efecto, los retos que ello comporta no son pocos ni nimios, ya que ahora resulta más difícil definir una disciplina unificada con un concepto, objetivos, fuentes y métodos propios³¹. Quizás, aún no se han integrado de manera satisfactoria los desafíos que plantea la llamada ‘nueva historia cultural’, acaso porque no han tenido lugar los debates necesarios; al menos, no a la altura de los que transformaron la disciplina durante los años 70 y 80 del siglo pasado³².

Con este estimulante panorama como trasfondo, la intención primordial de la ponencia era que los participantes reflexionasen sobre las corrientes historiográficas más significativas y confrontasen la validez de las categorías analíticas que marquen hoy día la empresa historiográfica, como por ejemplo centro y periferia, individuo y sociedad, nacionalismo y internacionalismo, internalismo y externalismo, constructivismo y esencialismo, etc.; es decir, aquellos elementos que condicionan o determinan la perspectiva que el historiador o la historiadora adopta a la hora de acercarse al binomio salud-enfermedad del pasado. Las estrategias que desarrollan las sociedades con el fin de organizar la asistencia médica, las formas adoptadas por los individuos y los diversos agentes sociales para hacer frente a la enfermedad, los elementos que configuran las identidades de los pacientes y de aquellas personas que los asisten, los cuidan o, incluso, que los curan, y muchas más cuestiones son decisivas para la práctica de la historia de la medicina y merecen sin duda una pluralidad de reflexiones y de orientaciones, lo cual es síntoma de vitalidad y, también, de perplejidad.

En el Congreso de La Canonja (Tarragona), la ponencia se celebró el sábado día 5 de junio a primera hora de la mañana con el formato de una mesa redonda precedida por una breve introducción a cargo de Àlvar Martínez Vidal, de la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB), que apuntó algunas de las reflexiones que aquí se exponen, y estableció las bases para la reflexión y el debate posteriores sobre las diversas formas de hacer historia. Jon

²⁹ HUISMAN; WARNER, nota 8, p. 17. La cerca de la salut ha estat, precisament, l'enfocament que presenta l'obra pòstuma de Luis García Ballester (1936-2000) titulada *La búsqueda de la salud. Sanadores y enfermos en la España medieval*, Barcelona, Península / HCS, 2001.

³⁰ GRANJEL, nota 6, p. 527; CARRILLO, J.L. ¿Demolición controlada?: una exigencia del proceso de profesionalización de la Historia de la Medicina en España. A: MARTÍNEZ PÉREZ, J. et al. (eds.), *La medicina ante el nuevo milenio: una perspectiva histórica*. Cuenca, Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, 2004, pp. 593-626.

³¹ HUISMAN; WARNER, nota 8, p. 3.

³² Idem, p. 3.

Arrizabalaga, de la Institució Milà i Fontanals, del Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC) en Barcelona, realizó un recorrido por la historiografía de la enfermedad haciéndose eco de las últimas aportaciones de las corrientes socioconstructivistas. A continuación, Josep Maria Comelles, de la Universitat Rovira y Virgili, dibujó uno de los campos más controvertidos de la medicina y de su historia, impregnado por sus transversalidades con disciplinas colindantes como la antropología, la psicología o la filosofía: la historia de la locura y la de la psiquiatría, que quiso circunscribir a Cataluña mostrando las carencias y las posibilidades. Teresa Huguet Termes (UAB), reflexionó sobre el concepto de medicalización aplicado al espacio hospitalario, que desde Michel Foucault (1926-1984) o Erwin Ackernelcht (1906-1988) hasta Othmar Keel, entre otros, ha sido rico en contribuciones y exuberante en dialécticas. El susodicho Àlvar Martínez Vidal y su colega José Pardo Tomás (CSIC-IMF) se ocuparon de uno de los grandes debates historiográficos de los últimos años: la vigencia, la complejidad y la necesidad de las biografías médicas como género propio, así como su contribución a la historiografía de la medicina. A continuación, Enrique Perdiguero de la Universitat Miguel Hernández, presentó otro escenario: el 'pluralismo médico', una de las claves interpretativas más lúcidas y penetrantes, si no la única, para una visión histórica integral de la medicina, que contemple al mismo tiempo los diversos agentes sociales que intervienen sobre el hecho constante, pero diverso, de la enfermedad. Y, finalmente, Alfons Zarzoso, conservador del Museu de Historia de la Medicina de Catalunya, hizo una revisión crítica sobre les grandes formas de aproximarse a la salud pública y sus supuestos, y a tal efecto propuso una estimulante agenda de futuro.

En ningún momento se planteó una ponencia de tipo programático. Lo que se pretendía era sentar unas basas y abrir un espacio para un debate oportuno y necesario, abierto y rico, cómplice y sincero³³. Si eso no fue posible *in situ* por cuestiones de horario y de audiencia, esperamos que la publicación de estas contribuciones sirva a futuros lectores que deseen participar del saludable deporte mental que supone cuestionarse cada día, sobre las viejas, las nuevas y renovadas maneras de interrogar el pasado; sobre todo, cómo descubrir, o inventar, instrumentos por medio de todas estas cuestiones para 'pensar con la historia', como diría Carl Shorstein³⁴. ¿Qué debería ser la historia de la medicina?, ¿qué constituye una historia de la medicina significativa?, ¿al servicio de qué objetivos tendría que estar? O, ¿qué historias merecen ser explicadas y cuáles no? La única manera de mantener vivo un campo de investigación es comprometerse en una dialéctica constante sobre las respuestas a estas preguntas; respuestas basadas en opciones variadas y, por supuesto, también en elecciones alternativas y, en definitiva, historiográficamente comprometidas.

³³ Los textos de las comunicaciones se publicaron, a principios de mayo de 2004, un mes antes de la celebración del Congreso en la Canonja, en la plana web del Centre d'Estudis d'Història de les Ciències (CEHIC) de la Universitat Autònoma de Barcelona <www.uab.es/cehic/cat/news.htm>, con el fin de facilitar la consulta previa y así promover el debate entre los asistentes.

³⁴ SHORSTEIN, C. E. *Pensar con la historia. Ensayos sobre la transición a la modernidad*, Madrid, Taurus, 2001.